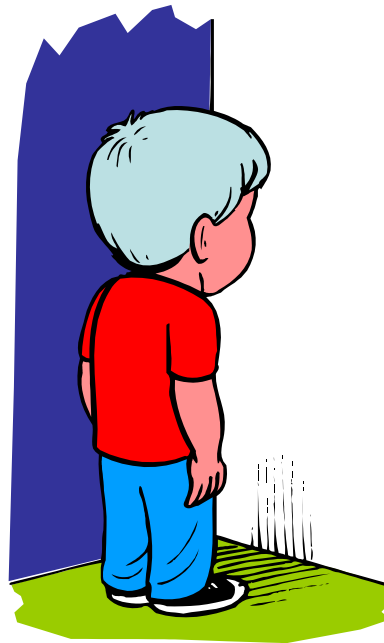

Dzieci z zaburzeniami zachowania

Współpraca w budowaniu strategii korygujących dla dziecka

Czym jest zaburzone zachowanie?

- ❖ Przypadek Jacka
- ❖ *Jacek jest uczniem czwartej klasy szkoły podstawowej. Ma dopiero 10 lat, jest chłopcem drobnym i szczupłym, ale silnym i sprawnym fizycznie. Znają go wszyscy nauczyciele uczący w tej szkole a także wielu uczniów i rodziców. Przyczyną popularności Jacka w szkole nie są jednak jego sukcesy w nauce czy osiągnięcia sportowe. Jacek jest uczniem, którego większość osób chciałaby się pozbyć. Jego złe zachowania są tematem poruszonym przez nauczycieli na radach pedagogicznych, w rozmowach w pokoju nauczycielskim czy szkolnych korytarzach, na zebraniach rodziców a także w domach rodzinnych uczniów. Gdyby policzyć ilość osób zaangażowanych w sprawę Jacka oraz ilość czasu i energii, którą inwestują w rozmowy o nim - łatwo zauważyć, że mamy tu do czynienia ze swoistym fenomenem. Mały chłopiec jest zdolny poruszyć niemal całą szkołę! Można się zastanawiać: jak do tego doszło? Co takiego robi Jacek? Dlaczego jego zachowanie angażuje tyle osób? Jak to możliwe, że wielu dorosłych, mających w większości wykształcenie pedagogiczne i doświadczenie w pracy z dziećmi, nie potrafi poradzić sobie z jednym 10-latkami?*
- ❖ Poszukując odpowiedzi na te pytania, trzeba przyjrzeć się problemowi, jakim są zaburzone zachowania.
- ❖ **Jak rozpoznać zaburzone zachowanie?**
- ❖ O zaburzeniu zachowania mówimy wówczas, gdy zachowanie nieadekwatne do sytuacji staje się regułą, a dziecko w różnych sytuacjach prezentuje stały stereotyp zachowania.
- ❖ Ta definicja wskazuje na pewne cechy zaburzonych zachowań, kryteria, które pozwalają nam odróżnić je od zachowań uznawanych za normalne. Są to :
  - nieadekwatność
  - sztywność reakcji
  - szkodliwość dla podmiotu i otoczenia
  - obecność negatywnych emocji
- ❖ Większość z nas stara się w swoim zachowaniu dostosować do warunków otoczenia, w jakim aktualnie przebywamy- w określonych sytuacjach szukamy takich sposobów zachowania, które są optymalne i przynoszą nam korzyści.
- ❖ Zachowanie nieadekwatne to takie, które nie uwzględnia indywidualnych cech sytuacji, jest nieracjonalne a przez to wydaje się obserwującym je osobom dziwne czy nawet szokujące.

Nieadekwatność zachowania

- ❖ Większość z nas stara się w swoim zachowaniu dostosować do warunków otoczenia, w jakim aktualnie przebywamy- w określonych sytuacjach szukamy takich sposobów zachowania, które są optymalne i przynoszą nam korzyści.
- ❖ Zachowanie nieadekwatne to takie, które nie uwzględnia indywidualnych cech sytuacji, jest nieracjonalne a przez to wydaje się obserwującym je osobom dziwne czy nawet szokujące.
- ❖ Nauczyciele opowiadali o wielu takich zachowaniach Jacka.
  - *Podczas lekcji, kiedy inne dzieci piszą coś w zeszytach, Jacek wstaje ze swojego miejsca. Podchodzi do kolegi, który siedzi kilka ławek dalej i zaczyna się z nim kłócić. Kiedy nauczycielka głośno zwraca mu uwagę, krzyczy do niej: „Odwal się głupia babo.”*
  - *Klasa idzie na wycieczkę do kina. Po drodze Jacek kilkakrotnie zwraca się do różnych obcych dorosłych osób, które spotyka, w sposób prowokujący. Przebiega przez ulice tuż przed nadjeżdżającym samochodem. Zdenerwowanemu kierowcy, który się zatrzymuje i wysiada z samochodu, pokazuje „nieprzyzwoity gest”. W kinie głośno wykrzykuje, rzuca papierkami w inne dzieci.*
  - *W świetlicy szkolnej gra z kolegą w grę planszową. Zaczyna przegrywać. W pewnej chwili zrywa się, krzyczy, że kolega oszukuje, zrzuca grę na podłogę, bije chłopca po głowie i obrzuca wyzwiskami. Kilkanaście minut później, próbuje tego samego chłopca namówić do wspólnej zabawy.*
  - *Jacek jest bardzo sprawny fizycznie. W czasie gry w piłkę nożną inny chłopiec popełnia błąd i „puszcza piłkę”. Jacek krzyczy: „Ty debil. Zawsze musisz wszystko spieprzyć!”*
  - *Trwa lekcja angielskiego. Jacek wykonuje ćwiczenie z gramatyki. Kiedy coś mu nie wychodzi, przerywa pracę i mówi, że nie będzie robił takich głupot.*
  - *Podczas przerwy przebiega obok koleżanki z klasy. Potrąca ją, a kiedy dziewczynka próbuje coś powiedzieć, krzyczy: „Zamknij się ty dziwko!”*
  - *Podczas lekcji matematyki Jacek, który jest bardzo uzdolniony z tego przedmiotu, pierwszy rozwiązuje trudne zadanie. Na propozycję nauczyciela, żeby wytłumaczył je klasie, mówi: „To pan jest tu od uczenia, a nie ja”*

Cechy zaburzonych zachowań

- ❖ Jak widzimy, zachowania chłopca są z pewnością **nieadekwatne do sytuacji**. Widać też, że w różnych sytuacjach prezentuje on pewien stereotyp zachowania- reaguje wobec innych w sposób prowokujący i agresywny.
- ❖ Wskazuje to na następną cechę zaburzonych zachowań- **sztywność reakcji**. Zachowanie agresywne w pewnych sytuacjach może być uzasadnione np. kiedy ktoś nas atakuje, jest wobec nas nieżyczliwy. Jednak u Jacka ono się powtarza bez względu na zmieniające się warunki otoczenia i osoby, z którymi się styka.
- ❖ Zaburzone zachowania są też **szkodliwe dla podmiotu i otoczenia**. Jacek łamie reguły szkolnego życia a także społeczne zasady, określające sposób odnoszenia się ludzi względem siebie. Jego zachowanie wprawia innych w konsternację, dezorganizuje przebieg lekcji, utrudniając naukę, wywołuje złość, bezradność, czasami lęk. Nauczyciele mówili o napięciu odczuwanym w obecności chłopca: „Lekcje z nim, to „rosyjska ruletka”. Nigdy nie wiem, na co się narażam!” Także inne dzieci sygnalizowały lęk przed reakcjami kolegi. Ich rodzice, z oburzeniem protestowali w obronie praw swoich dzieci do spokojnej nauki. Wskaźnikiem szkodliwości tych zachowań może być ilość energii jaką uruchomiło otoczenie, aby wpłynąć na chłopca, a potem dążyć do pozbycia się go. Jest oczywiste, że szkody ponosi też sam Jacek- jego zachowanie wywołuje całą lawinę złości, która kieruje się przeciwko niemu.
- ❖ Zaburzonym zachowaniom zwykle towarzyszą **przykre emocje** (lęk, nienawiść, złość, wstyd, poczucie winy, zazdrość, niechęć itp.), jednak niekiedy są one zamaskowane i trudno je zrozumieć, dopóki nie widzimy kontekstu, w jakim zostały ukształtowane.

Zaburzenia w relacjach z dorosłymi

- ❖ W jaki sposób przejawiają się zaburzone zachowania?
- ❖ Mogą one dotyczyć wszystkich obszarów funkcjonowania dziecka- jego relacji z dorosłymi, z rówieśnikami, z samym sobą a także przejawiają się w sytuacjach zadaniowych.

- ❖ Zaburzenia w relacjach z dorosłymi

- Zaburzenia kontaktu
  - Unikanie kontaktu
  - Trudności w komunikowaniu
    - Wyrażaniu emocji
    - Zgłaszaniu potrzeb
- Brak zaufania
  - Ukrywanie swoich uczuć
  - Zachowania prowokacyjne
  - Zanipulacje

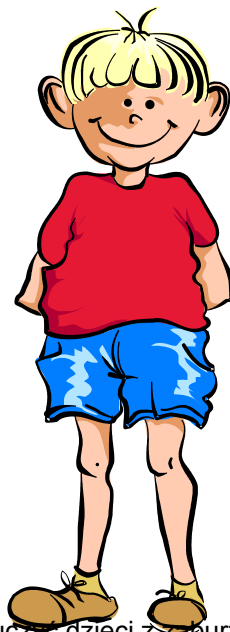

- ❖ W przypadku Jacka **zaburzenia w kontaktach z dorosłymi** są bardzo wyraźne. Chłopiec atakuje nawet te osoby, które są mu życzliwe lub których nie zna, odrzuca propozycje współpracy i pomocy, prowokuje do agresji i odrzucenia go, ukrywa swoje prawdziwe uczucia i potrzeby- wydaje się, że nikomu nie potrafi zaufać.
- ❖ Inne formy zaburzonych zachowań, jakie mogą się pojawić w relacjach z dorosłymi to manipulowanie, żeby uzyskać określone korzyści (na przykład poprzez skarżenie na innych czy „podlizywanie się”), kłamstwa a nawet groźby czy próby zastraszania. Te ostatnie zwykle wiążą się z nieprawidłowościami w rozwoju moralnym i społecznym (tzw. demoralizacją), co stanowi dodatkowy problem. Dla wychowawców wszystkie te formy zaburzeń zachowania dziecka są bardzo dotkliwe, ponieważ odczuwają je „na własnej skórze”. Z dzieckiem, które tak się zachowuje trudno współpracować, trudno je uczyć, trudno nawiązać jakąkolwiek więź. W wychowawcy rodzą się uczucia, nad którymi niekiedy nie potrafi zapanować. Praca z takim dzieckiem jest prawdziwym wyzwaniem.

Zaburzenia w relacjach z rówieśnikami

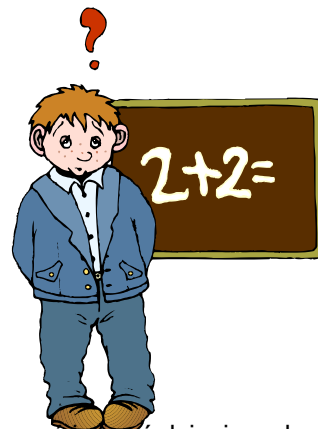
- ❖ **Zaburzenia w relacjach z rówieśnikami** przejawiają się na przykład w takich zachowaniach jak:
  - rywalizacja za wszelką cenę
  - odrzucanie innych, odstraszenie
  - izolowanie się
  - agresja
  - różne formy przemocy czyli– wykorzystywanie własnej przewagi do kontrolowania innych, podporządkowania sobie, zmuszania do czegoś
  - manipulowanie innymi w celu osiągnięcia określonych korzyści Oczywiście ta lista nie jest wyczerpująca.
- ❖ Jacek przejawia w kontaktach z dziećmi głównie zachowania agresywne, służące raczej odstraszeniu ich, niż próbie podporządkowania. Zachowania te są jednak zróżnicowane w stosunku do chłopców, wobec których przejawia też chęć kontaktu np. w zabawie, i w stosunku do dziewczynek, którym okazuje pogardę i niechęć. Podczas gier zdarza się, że ostro rywalizuje z kolegami i kiedy przegrywa, reaguje wobec nich agresją. Podobnie reaguje na porażki innych - atakuje ich i znieważa.

Zaburzenia w relacjach z zadaniem

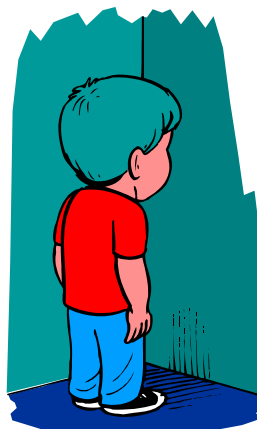
- ❖ **Zaburzenia zachowania w relacji z zadaniem** ujawniają się w sytuacjach realizacji zadań związanych z nauką szkolną (np. odrabianie lekcji, praca w klasie, odpowiedź ustna, sprawdzian) zainteresowaniami dziecka (np. trening, mecz, wystąpienie w przedstawieniu) czy w innych sytuacjach życiowych, gdy dziecko mierzy się z jakimś zadaniem. Zaburzenia mogą się ujawniać w różnych fazach realizacji zadania - przed jego podjęciem lub w trakcie działania. Mogą przybierać różne formy
  - Dziecko nie podejmuje zadania- odmawia wykonania lub robi coś innego
  - Odkłada na później
  - Przerywa w trakcie realizacji, gdy pojawią się trudności
  - Nie wykorzystuje swoich możliwości w realizacji zadania
- ❖ Jacek jest zdolnym uczniem i z większości przedmiotów daje sobie radę, a z matematyki jest nawet błyskotliwy. Jednak w sytuacjach, kiedy coś mu sprawia trudność, szybko przerywa pracę, Często reaguje wtedy agresją, deprecjonując wartość i sens zadania lub niszcząc to, co zrobił (np. drze swoje prace, kiedy nie jest zadowolony z efektów). Te zachowania powodują, że jego wyniki w nauce są niskie, w stosunku do możliwości intelektualnych. Przyczyniają się do tego też częste konflikty z otoczeniem, które wprowadzają napięcie i utrudniają pracę.

Zaburzenia w relacjach z samym sobą

- ❖ Patrząc na Jacka można zauważyć, że sam niszczy swoje możliwości, działa jakby wbrew własnym interesom. Jest to działanie autodestrukcyjne, które jest przejawem **zaburzenia w relacji z samym sobą** (stosunek do siebie samego). Takie zaburzenia najtrudniej jest rozpoznać, przejawiają się one w relacjach z rówieśnikami, dorosłymi, zadaniem. Trzeba uważnie obserwować zachowania dziecka i dostrzec to, co kryje się jakby „pod spodem”. Jest to często:
  - Nieadekwatne ocenianie siebie i swoich możliwości – przejawia się w mówieniu o sobie, w sposobie w jaki dziecko podchodzi do zadania, także w tym jak pozwala innym traktować siebie samego lub jak ono traktuje innych. Samoocena może być zaniżona (dziecko nie docenia swoich możliwości) lub zawyżona (dziecko przecenia swoje możliwości). Samoocena i poczucie własnej wartości może być też bardzo niestabilne, nadmiernie zależne od sytuacji lub oceny innych
  - Deprecjonowanie siebie- dziecko źle traktuje swoją osobę a także własne wytwory np. „używa siebie” do rozśmieszania innych – „robi z siebie głupka”, niszczy własne prace, własny wizerunek w oczach innych, przedstawiając się w złym świetle itp.
  - Autoagresja - niszczenie swojego zdrowia, ciała np. poprzez okaleczanie, zatrucie (alkohol, narkotyki, papierosy), brak dbałości o swoje zdrowie, niewłaściwe odżywianie się. Do tego typu zachowań należy zaliczyć także próby samobójcze.
  - Obwinianie się - przejawia się w reagowaniu poczuciem winy w sytuacjach, kiedy dziecko jest ofiarą, zostało przez kogoś skrzywdzone; w braniu na siebie winy za rzeczy, których nie zrobiło a także w samo karaniu (np. w sytuacji popełnienia błędu czy porażki), które często przybiera formę autoagresji

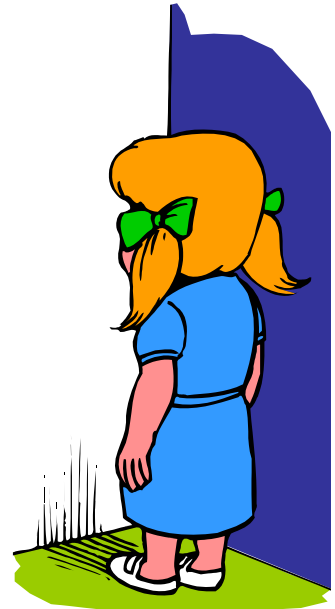

Przyczyny zaburzeń zachowania

- ❖ Zaburzenia zachowania powstają na skutek przeżytych przez dziecko urazów będących trudnymi doświadczeniami, których siła przekroczyła zdolność dziecka do poradzenia sobie z nimi
  - ❖ Sytuacje urazowe
  - ❖ Źródłem urazów mogą być:
    - niewłaściwe postawy osób dorosłych opiekujących się dzieckiem - zaniedbywanie i krzywdzenie dziecka
    - choroba dziecka, pobyt w szpitalu, operacje
    - utrata bliskiej osoby lub rozłąka z nią
    - wypadki, kataklizmy
  - ❖ O tym, czy dziecko dozna urazu decyduje nie sama sytuacja, ale jego zdolności do radzenia sobie:
    - oparcie w otoczeniu
    - własne zasoby dziecka

  - ❖ Skutki doświadczanych urazów
- Trwałe skutki urazów dotyczą:
- sądów poznawczych
  - zachowań
  - przeżyć emocjonalnych

❖ Przykład 1

- Uraz: wielokrotne odrzucenie przez dorosłego ważnego dla dziecka
- Sąd o rzeczywistości: „Nie jestem wystarczająco atrakcyjny, aby ktokolwiek chciał być ze mną blisko, szczególnie jeśli to jest ktoś ważny”
- Zaburzenie zachowania: izolowanie się i agresywne, obronne odrzucanie ludzi
- Emocje: napięcie i lęk w sytuacji zbliżania się do innych ludzi, złość wywołana przypomnieniem sobie krzywdy

❖ Przykład 2

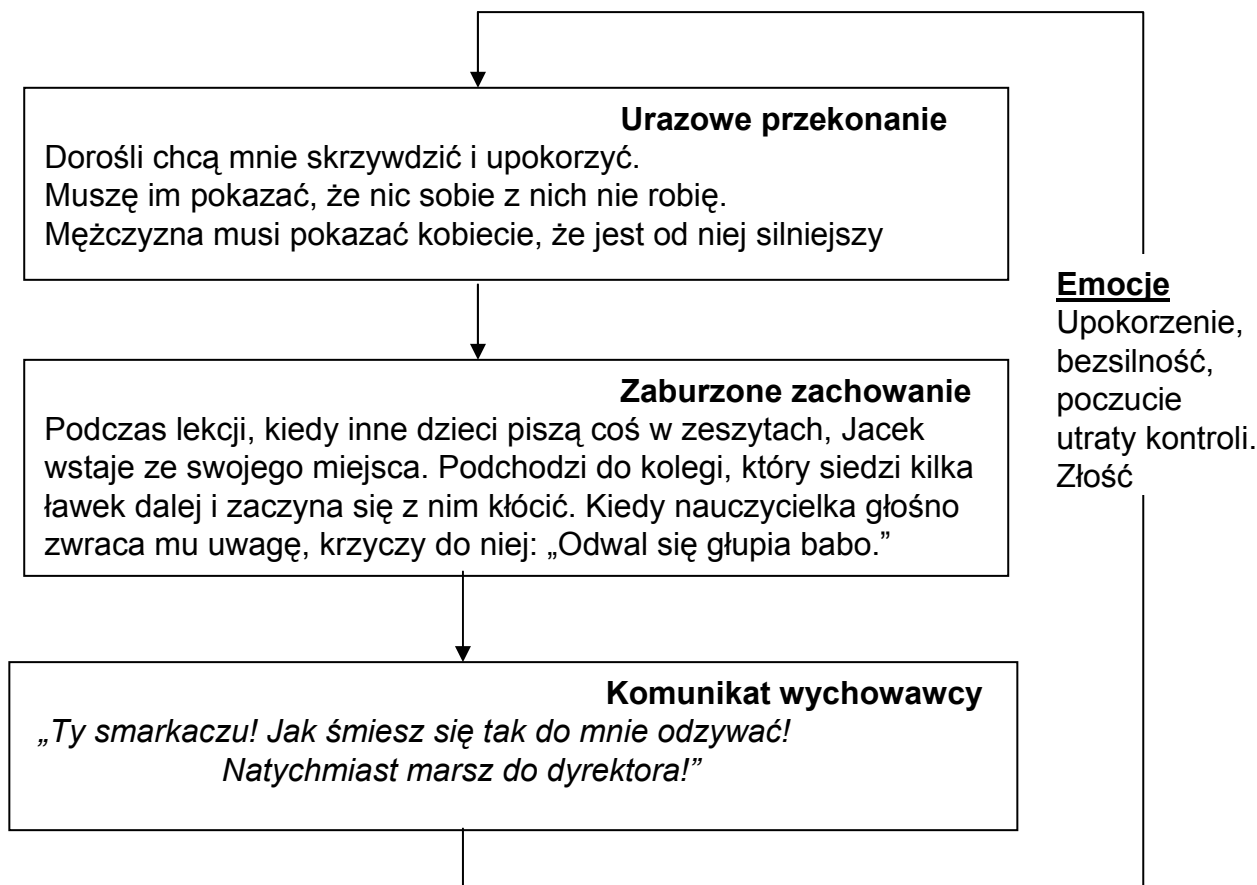
- Uraz: niepowodzenia w nauce będące powodem ośmieszania
- Sąd o rzeczywistości: „Sam nic nie wymyślę. Wszystko i tak kończy się zawsze niepowodzeniem”
- Zaburzenie zachowania: unikanie wysiłku intelektualnego, pozorowanie myślenia
- Emocje: bezradność, lęk, wstyd, poczucie zagrożenia paraliżujące myślenie

❖ Przykład 3

- Uraz: bycie częstym obiektem przemocy fizycznej lub psychicznej; bądź bycie jej świadkiem
- Sąd o rzeczywistości: „Aby nie zostać bezsilnym i poniżonym trzeba atakować innych. Kontakty z ludźmi polegają na walce”
- Zaburzenie zachowania: nieufność, agresywność, zaczepność w kontaktach z rówieśnikami i dorosłymi
- Emocje: lęk przed ludźmi, przed okazaniem własnej słabości, ciągła obawa przed atakiem, poczucie upokorzenia

Wzmacnianie zaburzonego zachowania dziecka w relacji wychowawczej

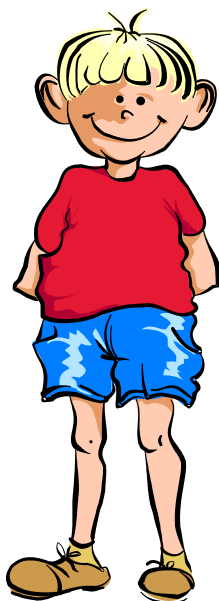

- ❖ Wyobraźmy sobie, że wychowawczynie poczuła się bardzo dotknięta słowami Jacka. W końcu obraził ją przy całej klasie, Mogła też się poczuć zagrożona w swojej pozycji nauczyciela – chłopiec odezwał się do niej per „ty”- skracając dystans, jaki normalnie dzieli dorosłego i dziecko. Zdenerwowana, z trudem panując nad sobą krzyknęła: „Ty smarkaczu! Jak śmiesz się tak do mnie odzywać! Natychmiast marsz do dyrektora!”
- ❖ Spróbujmy się teraz zastanowić, jak taki komunikat wygłoszony przez wychowawczynie mógł zostać odebrany przez Jacka, który patrzy na sytuację, przez pryzmat przekonań uwarunkowanych urazem:
  - Dorośli chcą mnie skrzywdzić i upokorzyć
  - Muszę im pokazać, że nic sobie z nich nie robię
  - Mężczyzna musi pokazać kobiecie, że jest od niej silniejszy
- ❖ Łatwo zauważyć, że słowa wychowawczynie doskonale „wpasowują się w urazowe
- ❖ Jak widzimy - błędne koło zamknęło się. Możemy wyobrazić sobie dalszy przebieg zdarzeń, czyli odpowiedź Jacka, zapewne postawionego w „stan najwyższego pogotowia” przez zachowanie nauczycielki, które uruchomiło jego przeżycia, związane z urazami doznanymi w rodzinie. Można się tu spodziewać eskalacji agresji (kolejne wyzwiska) lub dramatycznej próby uzyskania przewagi: („sama sobie idź do dyrektora!”).
- ❖ Każdy „obrót koła” zwiększa poziom napięcia w relacji, a tym samym zagrożenie utratą kontroli nad sytuacją. Wiemy z życia, że takie wydarzenia często kończą się aferą: „uczeń pobił nauczyciela...” lub „nauczyciel uderzył ucznia...”.

Perspektywa dziecka

- ❖ Możemy się zastanawiać, czy Jacek działał celowo, czy jego intencją było wywołanie awantury. Wydaje się to mało prawdopodobne. Dzieci po przebytych urazach psychicznych, nie są świadome procesu, jaki się w nich toczy. Ich reakcja jest niejako automatyczna, często zachowaniu towarzyszą emocje, które zalewają dziecko i których nie potrafi kontrolować. Jacek spostrzegając nauczycielkę, jako swojego wroga, broni się i odpowiada agresją. Prawdopodobnie sam boi się swoich reakcji, które już wielokrotnie spowodowały nie niego kłopoty. W rozmowie z pedagogiem chłopiec wyznał, że nie wie, jak to się dzieje, ale *„jego ręce same biją, a potem już jest za późno...”*.
- ❖ Dziecko w tym wieku ma jeszcze małe możliwości analizowania swoich działań. Ujęcie siebie jako podmiotu działającego, rozumienie motywów własnych zachowań, przewidywanie konsekwencji - wymaga rozwiniętych zdolności poznawczych, głównie w zakresie myślenia abstrakcyjnego, i kształtuje się w okresie dojrzewania. Jednak nawet u osób dorosłych, w sytuacjach trudnych pole świadomości może się zawężyć, co utrudnia kontrolę zachowania. Reakcja nauczycielki pokazuje właśnie tę prawidłowość.

- ❖ Jak już wcześniej pisałam, wychowawczynie mogła poczuć się dotknięta i zagrożona w swojej pozycji. Być może pomyślała: *„On jest bezczelny, obraża mnie przy klasie, nie mogę na to pozwolić, bo stracę autorytet. Muszę go ukarać!”* Jak widzimy, także wychowawczynie kieruje się pewnymi przekonaniem. Mogą one być oparte na jej wcześniejszych doświadczeniach, na przykład kiedy popuściła uczniom i potem miała problemy z dyscypliną lub nawet straciła panowanie nad klasą. Sytuacje, z którymi musi się mierzyć nauczyciel czy wychowawca, niekiedy są tak trudne, że mogą się stać źródłem urazów. Tym bardziej, jeżeli jest pozbawiony wsparcia i poddany presji ze strony innych osób (o czym napiszę dalej).
- ❖ *Może się też zdarzyć, że trudne zachowanie dziecka uruchomi jakieś osobiste przeżycia z przeszłości. Znam to z własnych doświadczeń.*
- ❖ *Pamiętam szok i osłupienie, jakie przeżyłam, kiedy po raz pierwszy dziecko obrzuciło mnie wyzwiskami przy grupie! Poczułam ogromny lęk, a potem złość i bezsilność. Dopiero znacznie później, kiedy już ochłonęłam w towarzystwie życzliwej osoby, mogłam przeanalizować swoją reakcję. Zrozumiałam, że zachowanie chłopca przypomniło mi sytuacje z dzieciństwa, w których powstrzymałam w sobie słowa pełne złości do dorosłych. Uświadomiłam sobie, że ten chłopiec przekroczył granicę, której ja nie odważyłam się przekroczyć. Zobaczyłam, że się go boję, bo spostrzegam go jako silniejszego ode mnie, zdolnego do wszystkiego!*

A potem, właśnie dzięki pomocy osoby, która towarzyszyła mi w tej analizie, zrozumiałam rzecz najważniejszą: Teraz jestem dorosła i niewątpliwie silniejsza od tego chłopca. Moja siła bierze się ze świadomości siebie (mogę przeanalizować sytuację i wyciągnąć wnioski), z wiedzy o dzieciach i ich rozwoju (wiem, że chłopiec jest w kłopotach, nie radzi sobie ze swoim zachowaniem, potrzebuje pomocy) wreszcie ze wsparcia innych dorosłych (mogę się poradzić kogoś bardziej doświadczonego, wspólnie poszukać rozwiązań). Zobaczyłam całą sytuację we właściwych wymiarach: jako osoba dorosła, która sprawuje obowiązki wychowawcy, jestem odpowiedzialna za swoje zachowanie i jego skutki, nie wolno mi dać się sprowokować.
- ❖ Podsumowując te rozważania można powiedzieć, że wychowawca, który pracuje z dziećmi przejawiającymi zaburzenia zachowania, jest poddany ogromnej presji, może przeżywać silny stres. Zaskakujące, niekiedy gwałtowne a nawet niebezpieczne zachowania dziecka mogą wyzwalać w nim silne uczucia, uruchamiać reakcje obronne.

Trudne uczucia wychowawcy- doświadczenia jednej z grup szkoleniowych

Uczucia	Myśli	Korzyści	Zagrożenia
Złość Wściekłość „Żądza mordu”	Nie ma prawa tak robić Nie mogę mu na to pozwolić Jest bezczelna On mi robi na złość On zawsze musi mi rozwalić lekcję	Informacja, że zostały przekroczone granice Sprzeciw Energia do działania	Konfrontacja i walka Spirala konfliktu Eskalacja agresji Przemoc
Strach Lęk o siebie, o dziecko Poczucie zagrożenia Przerażenie	On nikogo się nie boi, nic go nie powstrzyma Jest silniejszy ode mnie Może mi coś zrobić	Informacja o zagrożeniu Motywacja do działania	Sparaliżowanie, obezwładnienie Wycofanie się z roli wychowawczej Udawanie, że nic się nie stało Zaprzeczanie problemom
Bezsilność Zmęczenie Zniechęcenie Zniecierpliwienie Niechęć Awersja Odraza	Już tyle próbowałam robić, żeby mu pomóc Nic na niego nie działa Jego się nie da lubić Mam go dość Chyba się nie nadaję do tej pracy Nie ma sensu się starać...	Informacja o kryzysie Zaprzestanie nieefektywnych działań Poszukiwanie innych rozwiązań Szukanie wsparcia	Bierność Tolerowanie złych zachowań Spadek zaangażowania w pracy Unikanie dziecka Odrzucenie dziecka
Rozczarowanie Przykrość Żal Uraza Smutek	Tyle z nią rozmawiałam i myślałam, że zrozumiała... Myślałam, że mnie lubi... Przecież chcę dla niej dobrze, a ona tak mi się odwdzięcza! Jak on mnie traktuje	Informacja o naruszeniu osobistych granic Refleksja Dążenie do zmiany: przywrócenia równowagi w relacji z dzieckiem, ustanowienia granic	Obwinianie dziecka Krytykowanie Użalanie się nad sobą Obrażanie się Odgrywanie męczennika
Współczucie Zrozumienie Litość	Ona ma taką trudną sytuację w domu Musze jej pomóc, bo sama sobie nie poradzi	Informacja o tym, że dziecko jest w trudnej sytuacji Chęć pomocy	Użalanie się nad dzieckiem Ulgowe traktowanie Usprawiedliwianie złych zachowań
Mobilizacja Poczucie odpowiedzialności	To jest trudna sytuacja Musze znaleźć rozwiązanie	Potrzeba działania Dążenie do rozwiązania	Poszukiwanie łatwych i szybkich rozwiązań Odbieranie odpowiedzialności dziecku

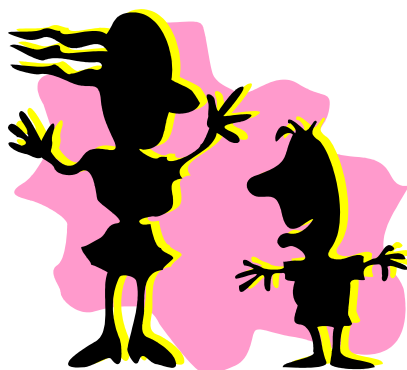
Znaczenie naszych uczuć w relacji wychowawczej

- ❖ W tabelce zostały pokazane trudne uczucia, o których mówili uczestnicy jednego ze szkoleń.
- ❖ Jak widzimy, zaburzone zachowania dzieci mogą budzić całą gamę bardzo trudnych uczuć. Patrząc na uczestników szkolenia miałam wrażenie, że możliwość podzielenia się tymi przeżyciami, przyniosła im dużą ulgę. Zobaczyli, że w tak trudnych sytuacjach większość z nich czuje się podobnie, że są to normalne ludzkie reakcje. Zastanawiali się nad swoim myśleniem, sposobem, w jaki interpretują zachowanie dziecka. Próbowali też zidentyfikować korzyści i zagrożenia, jakie wiązały się z przeżywaniem przez nich określonych uczuć. Doszli do wniosku, że:
- ❖ Niektóre uczucia pojawiły się naturalnie, jako reakcja na zachowanie dziecka, np. złość czy przykrość, kiedy dziecko przekroczyło ich granice lub rozczarowanie, gdy nie dotrzymało umowy.
- ❖ Sposób w jaki spostrzegali sytuację, zmieniał uczucia. Traktowanie zachowań dziecka jako wymierzonych przeciwko sobie czy nakręcanie się w negatywnym myśleniu o nim („robi to specjalnie, jest złośliwy...”) prowadziło do narastania trudnych uczuć - np. złość zmieniała się we wściekłość, przykrość w urazę, rozczarowanie zachowaniem dziecka - w niechęć do niego. W ten sposób kształtowało się negatywne nastawienie do dziecka, które rzutowało na relację z nim.
- ❖ Czasami uczucia, które przeżywali pomagały im w konstruktywnym rozwiązaniu problemu: ułatwiały orientację w tym, co się wydarzyło pomiędzy nimi a dzieckiem, wskazywały kierunek działania, dodawały energii
- ❖ Wszyscy stwierdzili, że w pracy z dziećmi przejawiającym zaburzenia zachowania bardzo ważna jest świadomość swoich uczuć i sposobów reagowania, potrzebne jest też wsparcie innych osób.

Zniekształcenia relacji wychowawczej

- ❖ Z naszych dotychczasowych rozważań wynika, że:
  - Dziecko, które manifestuje zaburzone zachowanie nie jest świadome procesu, który się w nim toczy i nie potrafi go kontrolować
  - Wychowawca, który styka się z zaburzonym zachowaniem dziecka może przeżywać silny stres a także może nieświadomie swoją reakcją wzmocnić to zachowanie
- ❖ Jest więc jasne, że zaburzone zachowanie dziecka wywiera wpływ na relację wychowawczą. W dłuższym okresie czasu zachowania dziecka i dysfunkcyjne reakcje wychowawcy mogą się na siebie nakładać, wzmacniać wzajemnie - prowadząc do negatywnych skutków. Ten proces często przybiera charakter gry, w którą uwikłany jest wychowawca i dziecko.
- ❖ Zaburzone zachowanie jest pewną formą powtarzania pierwotnego urazu. Dziecko samo odgrywa rolę i w swoim „przedstawieniu” obsadza w rolach także osoby z otoczenia – to znaczy traktuje je przez pryzmat urazowych przekonań. Wielokrotnie doświadczyłam tego na sobie, pracując z dziećmi. Pamiętam śliczną 14-letnią dziewczynkę, która patrzyła na mnie wzrokiem pełnym nienawiści, choć zupełnie mnie nie знаła. Była wychowanką domu dziecka. Po zapoznaniu się z historią jej życia, zrozumiałam, że dziewczynka widziała we mnie swoją matkę, która przez wiele lat znęcała się na nią i jej młodszą siostrą. Także nauczycielka, która została przez Jacka obrzucona wyzwiskami, z pewnością nie zasłużyła sobie na to swoim zachowaniem. Można powiedzieć, że w relacjach z takimi dziećmi doświadczamy „na własnej skórze” skutków ich zranień. Zachowują się tak, jakby chciały pokazać otoczeniu co przeżywają, jakby miały nadzieję, że znajdzie się ktoś, kto im pomoże.

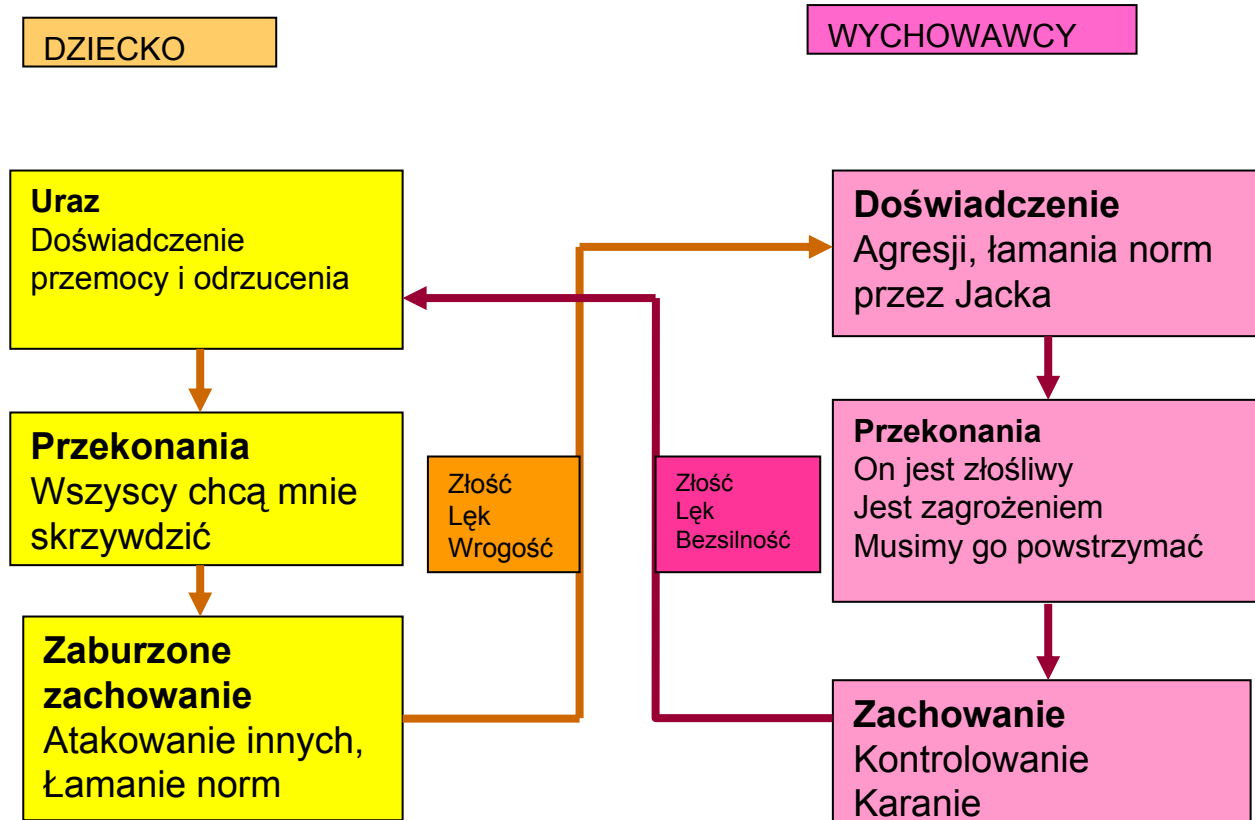

Pułapka kar

- ❖ Dziecko może nas prowokować także do karania go. Tak właśnie było w przypadku Jacka - wychowawcy wpadli w pułapkę kar i konsekwencji. W tej grze wychowawcy pełnili rolę „krzywdzicieli”: poprzez złe zachowanie chłopiec wywoływał w nich uczucie złości, wtedy wychowawcy czuli, że: „muszą go ukarać”. Próbowali wszystkiego: krzyku „Przestań! Znowu chuliganisz!”, gróźb „Zobaczysz, będziesz miał obniżoną ocenę ze sprawowania.”, wzywali matkę do szkoły, kontrolowali go podczas przerw. Kilka razy w tygodniu Jacek trafiał do gabinetu pedagoga a często też dyrektora. W ramach kary za złe zachowanie nie pojechał na wycieczkę z klasą, stracił też prawo do uczestniczenia w treningach szkolnej drużyny piłki nożnej. Można powiedzieć, że wychowawcy zrobili wszystko, żeby powstrzymać Jacka. Włożyli w to dużo wysiłku: konsultowali się ze sobą, omawiali złe zachowanie chłopca i wymyślali kolejne konsekwencje. W końcu jednak poczuli się bezsilni - na Jacka już nic nie działało! Po którejś kolejnej aferze chłopiec rzucił nauczycielce w twarz: „I co mi pani zrobi? Obniży ocenę z zachowania?”
- ❖ Kiedy omawiałam z wychowawcami tą sytuację, zapytałam, co ich zdaniem jest przyczyną impasu. Odpowiedź była natychmiastowa - w szkole brakuje kar, dlatego nauczyciele są bezsilni, a uczniowie bezkarni. Spytałam, jakie w takim razie kary chcieli by zaproponować? Zapadło milczenie. Po chwili ktoś zażartował, że kiedyś wolno było dać po łapach.... Zadałam kolejne pytanie: czy ich zdaniem, Jacka można by powstrzymać biciem? Większość osób stwierdziła, że nie. Zaczęło do nich docierać, że wpadli w pułapkę, wymyślanie kolejnych kar mogło by już tylko prowadzić do coraz większego okrucieństwa wobec dziecka. Jednocześnie zobaczyli, że chłopiec nie ma nic do stracenia: miał najgorszą opinię w całej szkole, nieodpowiednie sprawowanie, został wykluczony ze szkolnej drużyny... Dlatego kary już nie robiły na nim żadnego wrażenia. Mało tego, zachowywał się tak, jakby się ich spodziewał, wkalkulował jako dopuszczalne ryzyko złego zachowania. Poprosiłam wychowawców, żeby się zastanowili, jak Jacek może ich spostrzegać. Doszli do wniosku, że w ostatnim czasie ich relacje polegały wyłącznie na karaniu, więc pewnie są dla niego „egzekutorami”, „strażnikami więziennymi”. To były mocne określenia, pokazywały jak daleko wszyscy zapędzili się w tej grze i do czego ona prowadziła. Wyjaśniłam, im, że **nałożyły się tu na siebie dwa procesy: dążenie dziecka do ściągania na siebie agresji i dążenie wychowawców do kontroli zachowania dziecka, poprzez karanie. W pewnym momencie zaczęły się wzajemnie wzmacniać, doprowadzając do kryzysu.**

Pułapka kar

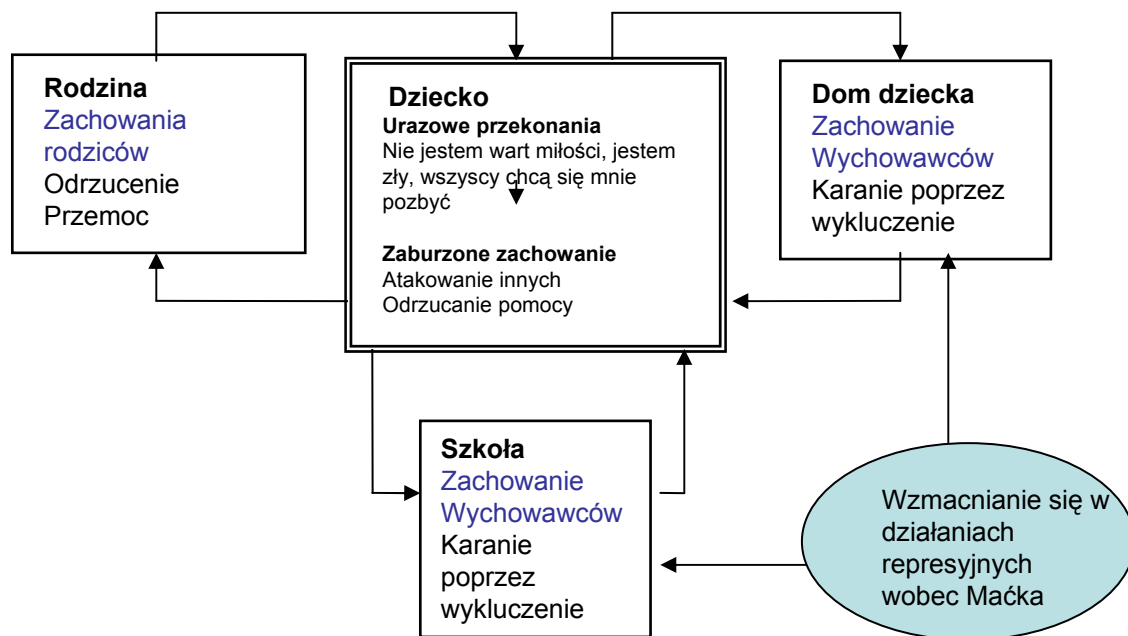

Przypadek Maćka

- ❖ Dziecko, które zostało odrzucone przez ważne osoby, nie wierzy, że inni mogą je pokochać, choć jednocześnie rozpaczliwie potrzebuje miłości. Kiedy ktoś się do niego zbliży, okaże życzliwość, rodzi się w nim nadzieja i jednocześnie lęk przed odrzuceniem. Poprzez swoje złe zachowanie, próbuje odstraszyć osobę, na której mu zależy.
- ❖ Może się też zdarzyć tak, że dopuści nas do siebie, i kiedy już czujemy, że zawiązała się pomiędzy nami dobra relacja, robi wszystko, żeby to zniszczyć. Odczuwamy wtedy przykrość, rozczarowanie a nawet niechęć do niego. Jeżeli się wycofamy lub zerwiemy kontakt - poczuje się odrzucone i jego scenariusz spełni się.
- ❖ Taka gra często toczy się w życiu dzieci, które z powodu dysfunkcji rodziny trafiły do placówek opiekuńczo - wychowawczych i może przybrać bardzo niebezpieczny obrót.
- ❖ Przypadek Maćka
- ❖ *10 letni Maciek w swoim krótkim życiu wielokrotnie doświadczył odrzucenia. W wieku 8 lat trafił do pogotowia opiekuńczego, a następnie do domu dziecka. Zanim znalazł się w placówce doświadczył przemocy, zaniedbania (włączył się nocami po ulicach, gdy w domu były awantury), a w końcu rozpadu rodziny. Jego młodsza siostra została zaadoptowana przez babcię, która stwierdziła, że nie jest w stanie wychować jeszcze Maćka. Właściwie dziecko nie miało osoby, która obdarzyłaby je opieką, jedynie babcia od czasu do czasu kontaktuje się z Maćkiem - jednak w przeciągu dwóch lat tylko dwa razy spędził u niej weekend.*
- ❖ *Maciek ma problemy we wszystkich sferach swojego życia:*
- ❖ *w nauce-*
  - *ma trudności z koncentracją uwagi oraz deficyty wiedzy i umiejętności, co powoduje zniechęcenie i unikanie odrabiania lekcji;*
  - *w efekcie jest zagrożony z czterech przedmiotów;*
  - *został skierowany na zajęcia wyrównawcze, na które najczęściej nie chodził,*
  - *w konsekwencji został wykluczony z zajęć dodatkowych., które go interesowały*
- ❖ *w relacjach z wychowawcami i dziećmi (zarówno w szkole jak i w domu dziecka)*
  - *rozmawia na lekcjach rozpraszając klasę*
  - *jest inicjatorem sprzeczek, bójek*
  - *w klasie ma etykietkę „tobuziaka” i dziecka z „bidula”*
  - *w domu dziecka jest często rozdrażniony, reaguje agresją, popada w konflikty z wychowawcami*
- ❖ *Wychowawcy ze szkoły często dzwonią do domu dziecka skarżąc się na zachowanie Maćka i oczekując, że „ktoś wreszcie coś z nim zrobi”. Wychowawcy w domu dziecka próbowali pomóc Maćkowi. Rozmawiali z nim, przekonywali, starali się nawiązać kontakt i dać mu wsparcie. Jednak widząc jego zachowanie, odbierając ze szkoły telefony ze skargami, coraz bardziej się zniechęcali. W końcu nabrali przekonania, że Maciek jest bardzo trudnym i upartym dzieckiem, którego nie da się lubić.*
- ❖ *W ostatnim okresie problemy Maćka nasiliły się. Kolejna bójka zakończyła się interwencją straży miejskiej, spisaniem wykroczenia chłopca i przywiezieniem do placówki. Otrzymał zakaz korzystania z jakichkolwiek przywilejów (m.in. nie pojechał na wycieczkę ze wszystkimi dziećmi), co wywołało w nim bunt: „podminowany”, miotał się po placówce szukając okazji do zaczepki. Nie reagował na ostrzeżenia. W rezultacie odbył poważną rozmowę z dyrektorem, który zagroził mu, że go odeśle do ośrodka wychowawczego. Po tej rozmowie Maciek usiadł skurczony w kącie na korytarzu, miał spuszczone głowę, oczy zakryte dłońmi, mocno zaciśnięte pięści i podkurczone palce u stóp. W tej pozycji pozostał ponad 3 godziny, nie reagował na żadne sygnały ze strony wychowawcy, nie reagował na dotyk.*

Pułapka wykluczenia

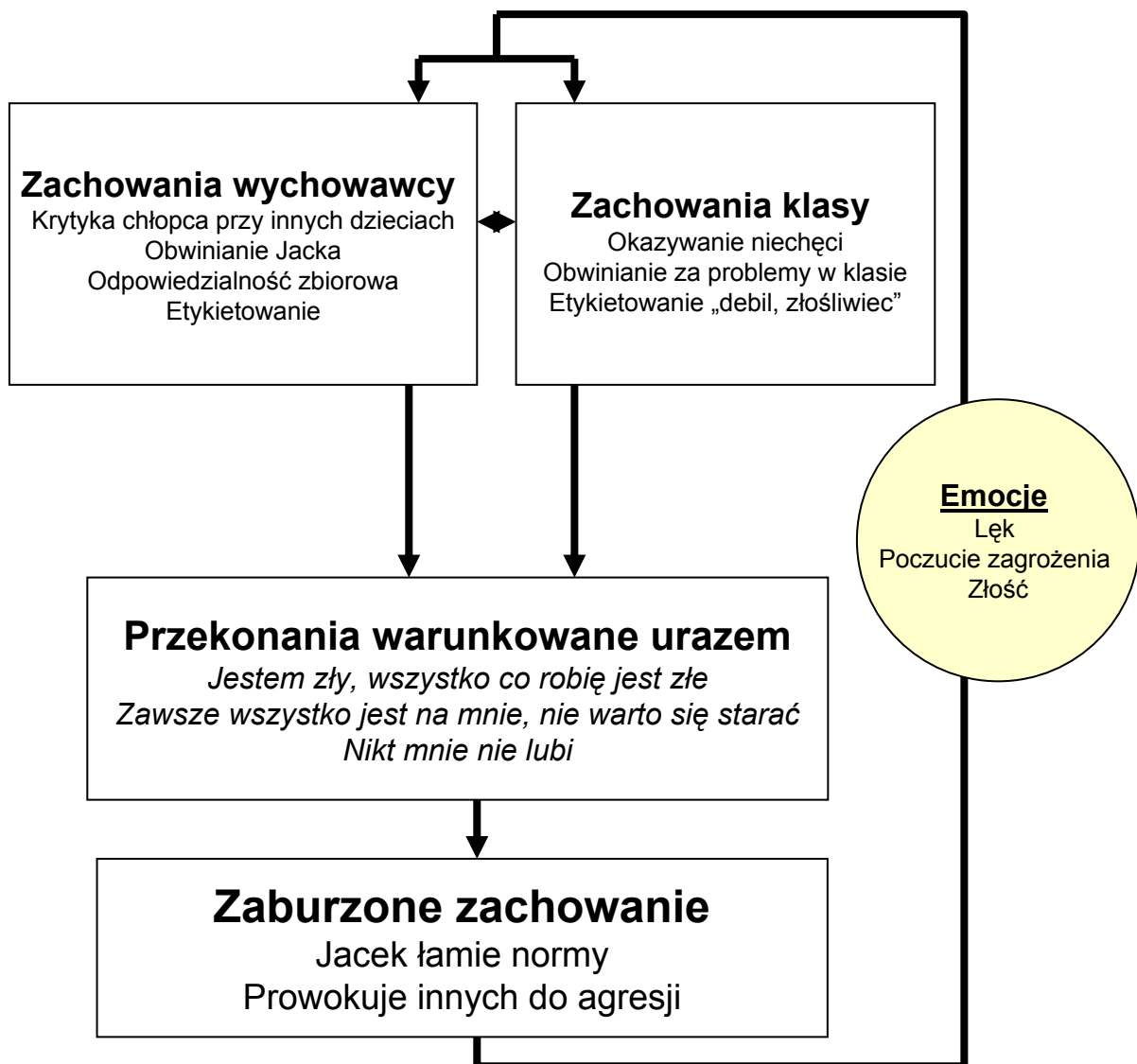

- ❖ Sytuacja, w jakiej znalazł się Maciek zagraża jego zdrowiu psychicznemu i rozwojowi. W przypadku, gdyby nic się nie zmieniło, jego dalsze życie może się potoczyć podobnie, jak u Marty - 17-letniej dziewczyny, która wielokrotnie zmieniała rodziny zastępcze i placówki opiekuńczo-wychowawcze. Z każdej z nich została wyrzucona za złe zachowanie. W ostatniej nawet nie powiedziano jej, że będzie przewieziona gdzie indziej, „żeby jej nie drażnić”. Po prostu ktoś przyjechał i ją zabrał. Można powiedzieć, że doświadczenie odrzucenia osiągnęło tu maksymalną formę - relacje były tak bezosobowe, że dziecko mogło zostać potraktowane jak przedmiot. Nikt nie miał potrzeby, żeby się z nią pożegnać, nikt też nie uważał, że jest warta ludzkiego potraktowania - rozmowy czy choćby udzielenia informacji. Nie sądzę, żeby wychowawcy w tej placówce byli „potworami”- raczej w wyniku niszczącej gry narosły w nich takie uczucia i myśli, że przestali dostrzegać w Marcie człowieka.
- ❖ Wykluczenie, jako kara za złe zachowanie jest bardzo ryzykownym działaniem. Możemy mieć dużą pokusę, żeby zastosować właśnie taki środek dyscyplinujący dziecko, ponieważ:
  - wydaje nam się, że stanowi to naturalną konsekwencję jego zachowania - przeszkadza, łamie normy, więc powinno zostać pozbawione prawa do bycia z nami, korzystania z zajęć itp.
  - stanowi wygodne rozwiązanie problemu - pozbywamy się go wraz z dzieckiem (przynajmniej na pewien czas)

Wzmacnianie zaburzonego zachowania przez grupę

- ❖ Brak konstruktywnej ingerencji wychowawców w procesy zachodzące w grupie, w której są dzieci z zaburzeniami zachowania, może prowadzić do narastania dysfunkcji
  - Przyjmowanie przez dziecko (inne dzieci) dysfunkcyjnych ról w grupie
  - Stygmatyzacja, wykluczanie
  - Wzrost poziomu napięcia w grupie, agresja, przemoc
  - Modelowanie destrukcyjnych zachowań
  - Wzmacnianie destrukcyjnych norm i wartości

Analiza przekonań uwarunkowanych urazem

- ❖ Wróćmy do **przypadku Jacka**, opisywanego w pierwszym i drugim rozdziale. Dla wychowawców, którzy uwikłali się w relacji z nim w niszczącą grę (pułapka kar), przełomowe okazały się dwa doświadczenia:
  - Ujawnienie faktu znęcania się ojczyrna nad chłopcem
  - Doświadczenie skrajnej bezsilności w kontakcie z Jackiem, kiedy kary już nie działały
- ❖ Kilku wychowawców z tej szkoły uczestniczyło w szkoleniu, podczas którego została opracowana „strategia dla Jacka”
- ❖ W planowanej strategii punktem wyjścia jest analiza przekonań dziecka warunkowanych urazem psychicznym i **sformułowanie tzw. treści korygujących** - są to „nowe” przekonania, które chcemy w dziecku ukształtować. Czyli nasze pytanie jest takie: Jak chcemy, żeby dziecko myślało o sobie? O dorosłych? O innych dzieciach?
- ❖ Taka analiza daje podstawę do sformułowania celów i precyzyjnego zaplanowania działań

<u>Przekonania warunkowane urazem</u>	<u>Treści korygujące</u>
Dorośli chcą mnie skrzywdzić i upokorzyć. Muszę im pokazać, że nic sobie z nich nie robię	Są dorośli, którzy troszczą się o mnie Warto współpracować z dorosłymi
Nie warto ufać innym Jeżeli ktoś jest miły, na pewno czegoś ode mnie chce	Są osoby, którym mogę zaufać Są osoby, dla których jestem ważny
Jeżeli coś jest trudne, nie warto próbować dalej. Ktoś, komu się nie udaje, jest głupi i wart pogardy	Trudności są wyzwaniem Pokonując trudności, mogę się czegoś nauczyć Mam prawo popełniać błędy
Muszę wygrać. Ten kto przegrywa jest słaby Jeżeli przegram, zostanę upokorzony. Muszę pokazać, że jestem silniejszy	Przegraný zasługuje na szacunek Są osoby, które mnie szanują, nawet jeżeli jestem słaby
Kobiety są słabe i gorsze niż mężczyźni Mężczyzna musi pokazać kobiecie, że jest silniejszy	Są różne rodzaje siły Są mężczyźni, którzy szanują kobiety

Strategia dla Jacka

❖ Cele:

- Nawiązanie kontaktu z Jackiem i ustalenie zasad współpracy.
Pokazanie, że dorośli chcą mu pomóc i że jest dla nich ważny.
- Budowanie więzi z klasą i wychowawcami, budowanie poczucia przynależności.
- Pokazanie Jackowi pozytywnych aspektów jego osoby, pokazanie, że nauczyciele i dzieci zauważają i doceniają jego mocne strony.
- Kształtowanie postawy szacunku i wrażliwości wobec słabości człowieka
- Uczenie Jacka konstruktywnych zachowań (w szczególności sposobów zaspokajania potrzeby kontroli, przynależności, szacunku)

❖ Działania

- **Rozmowa z Jackiem** (przeprowadzona przez pedagoga szkolnego i wychowawcę klasy):
- **Rozmowa powinna się zacząć od nazwania obecnej sytuacji:**
- *Zaprosiliśmy cię, żeby porozmawiać o tym, co się ostatnio działo. Zauważyliśmy, że powtarzały się pewne sytuacje - ty zachowywałeś się źle, a my wyciągaliśmy wobec ciebie konsekwencje. Wyglądało to tak, jakbyśmy ze sobą walczyli. Nie chcemy żeby tak było, zależy nam na tobie. Chodzi o to, żebyś ty się czuł w szkole dobrze, a inni z tobą też.*
- Jacek był bardzo inteligentnym chłopcem i wychowawcy postanowili „zagrać z nim w otwarte karty” – to znaczy ujawnić swoją ocenę sytuacji i intencje.
- **Zaproszenie Jacka do przedstawienia jego punktu widzenia i potrzeb**
- Chłopiec żalił się, że jest źle traktowany przez kolegów i że wychowawcy nie są wobec niego sprawiedliwi („zawsze wszystko jest na mnie, wszyscy się na mnie uwzięli”). Dlatego postanowiono poruszyć ten temat i zapytać go: „*Jak chcesz być traktowany, co tobie przeszkadza, co powinno się zmienić, żebyś się dobrze czuł w szkole*”.
- **Postawienie Jackowi jasnych wymagań.** Wychowawcy stwierdzili, że często reagowali na jego złe zachowanie karami, nie mówiąc mu jednak wyraźnie, czego od niego oczekują. Teraz postanowili wyraźnie określić swoje wymagania i sprawdzić, czy Jacek dobrze ich rozumie. Chcieli też pokazać mu cel: „*chodzi o to, żeby inni czuli się z tobą dobrze*”. Ustalili, że skoncentrują się przede wszystkim na najważniejszych aspektach (ochrona praw innych dzieci i podstawowa dyscyplina podczas lekcji), a pominią zachowania, które są mniej szkodliwe. Jacek prowokował na wiele sposobów i stwierdzili, że niektóre jego „zagrywki” można zignorować.
- **Zawarcie kontraktu**, w którym wychowawcy zobowiążą się do sprawiedliwego traktowania Jacka i dostrzegania jego starań, a on zobowiąże się do przestrzegania ustalonych zasad.
- **Pedagog szkolny ma pełnić rolę osoby wspierającej** Jacka w realizacji umowy. Ustalono, że będzie się spotykał z chłopcem codziennie w pierwszym tygodniu, a potem w miarę potrzeb, w celu omawiania sukcesów i trudności.[
- Rozmowa z Jackiem ma być pierwszym krokiem do zmiany. Kontrakt będzie zawarty w imieniu wszystkich wychowawców, jednak postanowiono, że rozmowę będą prowadziły tylko dwie osoby, żeby nie przytłoczyć chłopca obecnością wielu dorosłych. Pozostali nauczyciele osobno porozmawiają z chłopcem o kontrakcie.

Strategia dla Jacka

Bardzo ważną częścią strategii ma być **wspólnie ustalony sposób traktowania Jacka**

- ❖ Wychowawcy w różnych sytuacjach pokazują Jackowi, że jest ważny jako osoba i jako członek klasy (w formie komunikatów „ja”):
  - *„zależy mi na tobie, jesteś dla mnie ważny, chcę z tobą współpracować, lubię cię, martwię się o ciebie...”*
- ❖ Szczególnie potrzebne jest okazanie troski w sytuacji, kiedy Jacek zachowa się źle i trzeba postawić mu granice: *„Nie chcę żebyś wyzywał inne dzieci. Zależy mi na tym, żeby innym było z tobą dobrze i żebyś ty dobrze się czuł w naszej klasie. Jesteś tu ważny i potrzebny.”* Unikają mówienia do Jacka podniesionym głosem (stwierdzili, że to go pobudza do buntu).
- ❖ Wychowawcy okazują Jackowi szacunek, w sytuacjach, kiedy popełni błąd, odniesie porażkę: *„Masz prawo popełnić błąd. Widziałam, że starałeś się wykonać zadanie jak najlepiej i to się liczy.”*
- ❖ Wychowawcy wzmacniają każdy przejaw pożądanego zachowania Jacka (współpracy, przestrzegania norm, pomagania innym) w formie pochwały opisowej:
  - *Dotrzymałeś naszej umowy. Dzisiaj podczas lekcji widziałam, że starałeś się skoncentrować na pracy. Przez większość czasu byłeś aktywny. Rozwiązałeś zadanie i zgłosiłeś się do odpowiedzi. Cieszę się, że mogę na ciebie liczyć.*
lub
  - *Zauważyłam, że dzisiaj pozwoliłeś Kacprowi korzystać ze swojej książki. Cieszę się, że mu pomogłeś, dzięki temu mógł wykonać zadania.*
lub
  - *Widziałam, że byłeś zdenerwowany, kiedy Basia użyła wobec ciebie wyzwiska. Jednak nie odpląciłeś jej tym samym, tylko pokazałeś, że to cię nie obchodzi. Podziwiam twoje opanowanie. To właśnie jest siła - nie dać się sprowokować!*
- ❖ Wychowawcy stwarzają specjalne sytuacje, w których chłopiec może spojrzeć na siebie inaczej:
  - Powierzenie Jackowi pomocy dziecku, które ma trudności z matematyką:
  - *„Jestem pewna, że potrafisz pomóc Kacprowi w zrobieniu zadania...”*
Ustaliliśmy, że realizacja tej pomocy będzie nadzorowana przez nauczyciela (udzieli Jackowi wskazówek, będzie z nim i Kacprem omawiał efekty - chodziło o to, żeby uczyć Jacka umiejętności współpracy, konstruktywnej pomocy). Innym pomysłem było przygotowanie większej grupy uczniów (w tym Jacka) do pomocy koleżeńskiej.
- ❖ Wychowawcy mówią matce o postępach Jacka w jego obecności:
  - *„Szkoda, że pani nie widziała, jak Jacek wczoraj współpracował z kolegami na zajęciach. Był aktywny, miał wiele ciekawych pomysłów...”*
- ❖ Modelowanie właściwych zachowań (komunikacja, rozwiązywanie konfliktów) przez wychowawców, w sytuacjach, które się naturalnie wydarzają.

Praca z klasą:

- ❖ Pedagog szkolny razem z wychowawcą przygotowują i przeprowadzają w klasie zajęcia, podczas których uczniowie będą mogli się lepiej poznać, doświadczyć uwagi i akceptacji kolegów.
- ❖ Wspólnie z klasą zostanie wypracowany kontrakt, określający zasady wzajemnego odnoszenia się do siebie i współpracy. Kontrakt powinien zawierać normy przeciwdziałające wykluczeniu - *„Włączamy do zabawy, rozmów i wspólnego spędzania czasu dzieci, które pozostają na uboczu”*
- ❖ Wychowawcy będą interweniować w sytuacji, kiedy inne dzieci mówią o Jacku „debil”, „złośliwiec”, odwołując się do kontraktu: *„Każdy w naszej klasie powinien być traktowany z szacunkiem”*, a także, kiedy zrzucają na niego odpowiedzialność za zamieszanie w klasie: *„Każdy odpowiada za swoje zachowanie.”*
- ❖ Wychowawcy unikają:
  - etykietowania Jacka i innych dzieci.
  - sformułowań zawierających generalizację: „Ty zawsze...Ty nigdy...Ty tylko potrafisz...”.
  - stosowania odpowiedzialności zbiorowej, za przewinienia Jacka czy innego dziecka
  - zwracania Jackowi uwagi przy całej klasie (robią to na osobności)
- ❖ Nauczyciel języka polskiego przeprowadzi lekcję, której celem będzie uwrażliwienie dzieci na osoby słabsze i jednocześnie pokazanie, że są różne rodzaje siły (wychowawcy wymyślili, żeby to zrobić na podstawie lektury „Chłopcy z placu broni”). Podczas zajęć dzieci miałyby okazję do utożsamiania się z różnymi postaciami, a może nawet odgrywania ról.

Ważna jest praca nad uczeniem samokontroli.

Jacek nie jest świadomy swoich stanów emocjonalnych i dlatego trudno mu nad nimi panować. Podczas spotkań, pedagog szkolny będzie z chłopcem pracował nad budowaniem świadomości własnego samopoczucia.

Chłopiec może je oceniać na skali nastroju np. chmura gradowa, zachmurzone niebo, słońce przez chmury, pełne słońce itp.

Wspólnie określą jaki nastrój jest najgorszy, z czym chłopiec wtedy ma problem, jakie zachowania innych (dzieci, dorosłych go denerwują i co może zrobić, żeby nie wpaść w kłopoty (zostają ustalone dozwolone zachowania na złe dni).

Jednocześnie pedagog przypomina Jackowi, że za złe zachowanie będzie musiał ponieść konsekwencje takie jak inni.

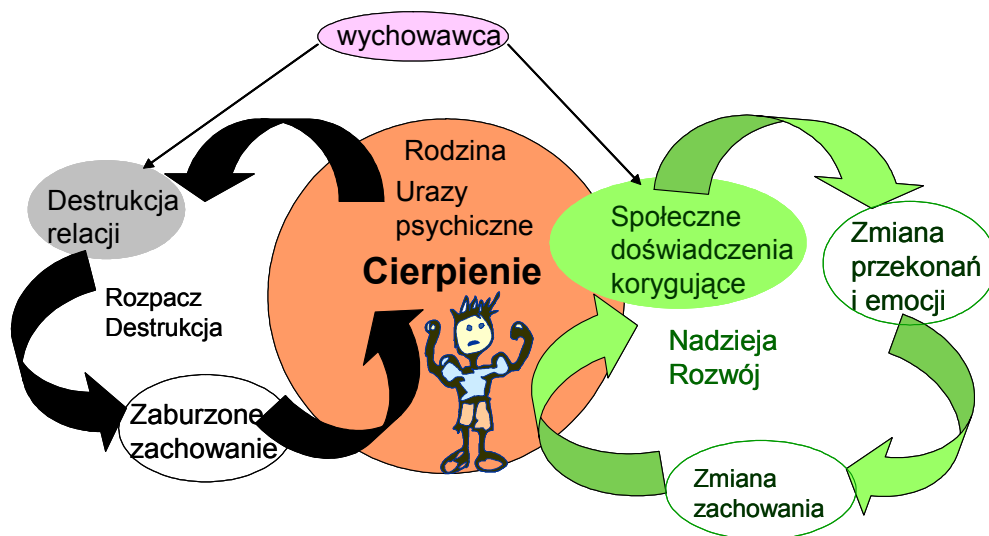
Moja relacja z trudnym dzieckiem

1. Napisz na kartce imię dziecka, które uważasz za „trudne”
Zapisz kilka określeń, które według ciebie dobrze charakteryzują to dziecko: np. *leniwy, niedbały, agresywny*.
  2. Zapisz, jakie konkretne zachowania dziecka kryją się za tymi „etykietkami”:
    - *w sytuacji, kiedy ma zabrać się do pracy nad lekcjami, podchodzi do innych dzieci i zabiera im rzeczy potrzebne do pracy*
    - *zadanie wykonuje bardzo szybko, nie czytając poleceń, nie kończy go*
    - *odezwał się obraźliwie do innego dziecka, a kiedy ono mu odpowiedziało, uderzył je*
  3. **Ja:** Jakie odczucia we mnie budzą te zachowania? Co mam ochotę zrobić, powiedzieć dziecku (gdybym nie musiał się kontrolować)? Co zwykle robię, mówię w takich sytuacjach?
  4. **On:** Jakie uczucia przeżywa? Co może myśleć w tej sytuacji? np. *nie warto pracować, bo i tak mi się nie uda, nikt mnie nie lubi, muszę pokazać, że jestem silniejszy itp.* Co może myśleć o wychowawcach?
    - Jaka „gra” się toczy w relacji wychowawcy z dzieckiem. Jakie role odgrywa każde z nich?
  5. Jakich zachowań ze strony wychowawców spodziewa się dziecko? Jakie zachowania wychowawców podtrzymują destrukcyjną „grę”? Jakie zachowania są konstruktywne?
- ❖ Co jeszcze mogli by zrobić wychowawcy aby
- zaskoczyć dziecko?
  - przerwać grę?
  - pomóc dziecku spojrzeć na siebie inaczej?

Jak przerwać błędne koło destrukcji?

- ❖ Pamiętaj, że jesteś częścią tego koła. Każda twoja reakcja na zachowanie dziecka potwierdza jego schemat lub go zmienia.

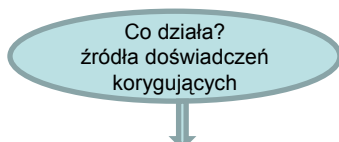
- ❖ Wychowawca może uwikłać się wraz z dzieckiem w kręgu destrukcji lub stać się dla niego ważną osobą wspierającą, która przyczynia się do uruchomienia konstruktywnych zmian w jego życiu
- ❖ Co jest potrzebne?
  - Zmiana postrzegania i myślenia
    - Szukaj tego, co ukryte
    - Kwestionuj przyjęte założenia
  - Zmiana postawy
    - Ucz się od dziecka, jak z nim pracować
    - Poznaj jego świat, zanim zaczniesz zmieniać
  - Zmiana metod działania
    - Zaskocz dziecko, zmień scenariusz
    - Sprowokuj, wytrąć ze schematu
    - Skieruj jego aktywność na inne tory
    - Pokaż swoim przykładem jakiego zachowania oczekujesz

Doświadczenia korygujące

- ❖ Trudne sytuacje wychowawcze można rozwiązać w taki sposób, aby stały się dla wychowanków źródłem doświadczeń korygujących

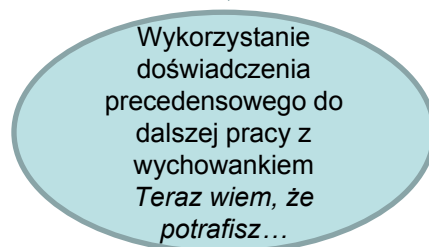
- ❖ **Modelowanie**
Wychowanek obserwując zachowanie wychowawcy poznaje dobre wzorce
- ❖ **Relacja**
wychowanek doświadcza traktowania, które ma dla niego znaczenie korygujące wobec doświadczeń urazowych (szacunek, troska, solidarność, pomoc, sprzeciw, konsekwencja itp.)
- ❖ **Własne działanie wychowanka**
wychowanek ma szansę naprawić złe zachowanie, zrobić coś dobrego

Wzmocnienie

Pochwała opisowa:

- 1. Opisz co widzisz**
Od kilku dni pracowałeś nad przygotowaniem rowerów na naszą wycieczkę. Widziałem, że poświęciłeś na to dużo czasu, bardzo dokładnie sprawdzałeś każdy rower, oczyściłeś i nasmarowałeś części.
- 2. Powiedz, co czujesz:**
Cieszę się, że można na tobie polegać.
- 3. Podsumuj to, co zrobił wychowanek:**
To jest naprawdę solidna robota.

Jak reagować na trudne zachowania dziecka?

- ❖ Reakcja musi być zgodna z wartościami wychowawcy
- ❖ Wychowawca nie może się zniżyć do poziomu prowokującego dziecka i odpowiedzieć szyderstwem lub agresją
- ❖ Reakcja musi sprawić, że wychowawca poczuje się silniejszy
- ❖ Dobrze, jeżeli reakcja wychowawcy zaskoczy prowokatora a także obserwatorów- wtedy następuje przełamanie schematu destrukcyjnej gry
- ❖ Czasami lepiej
  - zwrócić uwagę „po cichu”
  - rozmawiać indywidualnie, bez obserwatorów

Przykłady reakcji, które przełamują schemat

- ❖ Reakcja paradoksalna- przyjęcie tego, co robi dziecko, za „dobrą monetę”:
  - *Widzę, że masz bogaty repertuar przekleństw. Moja koleżanka prowadzi badania na ten temat. Czy możesz jeszcze raz powtórzyć te słowa, bo nie zdążyłam zapisać?*
- ❖ Możemy znaleźć coś dobrego, w tym, co robi dziecko- np. wykorzystać energię i potrzebę wpływu lidera negatywnego do pozytywnych działań
- ❖ Możemy rzucić dziecku wyzwanie:
  - *Założę się, że potrafisz (lub nie potrafisz) przesiadzieć spokojnie całą lekcję...(można wyznaczyć nagrodę dla zwycięzcy)*
- ❖ Możemy odwołać się do ważnych wartości w grupie lub w relacji z dzieckiem:
  - *Szanuje Cię, dlatego nie będę Cię obrażać, chociaż teraz jestem na Ciebie zła. Liczę na to, że Ty też będziesz mnie traktował z szacunkiem”*
- ❖ Pomocne jest tu poczucie humoru- np. nauczyciel, który śmiał się ze swojej karykatury narysowanej na tablicy i skomentował warsztat artystyczny jej autora
- ❖ Prośba o pomoc, ujawnienie swojej potrzeby:
  - *„Potrzebuję największych „twardzieli” do...”*
- ❖ Odwrócenie ról: dziecko jest ekspertem od tego, jak z nim rozmawiać:
  - *Widzę, że kiepsko mi idzie rozmowa z tobą. Może nie rozumiem młodości. Czy możesz mi pomóc, pokazać jak powinnam z tobą rozmawiać, żebyśmy mogli się porozumieć?*

Zaburzenia zachowania warunkowane urazami psychicznymi a ADHD

- ❖ Różnicowanie zaburzeń zachowania uwarunkowanych urazami psychicznymi oraz zaburzeń uwarunkowanych zaburzeniami w funkcjonowaniu układu nerwowego (ADHD) może być trudne, ponieważ rzadko występuje tylko jeden czynnik wpływający na aktualny obraz zaburzenia np. dzieci z ADHD z racji swoich kłopotliwych zachowań spotykają się z dezaprobatą otoczenia, czasami z restrykcjami lub odrzuceniem, co może się stać źródłem urazów psychicznych. Podobnie dzieci doznające urazów psychicznych w rodzinach patologicznych w wyniku krzywdzenia, mają też często gorsze warunki rozwoju fizycznego, częściej niż inne są narażone na urazy fizyczne zarówno w okresie prenatalnym jak i później, co również może powodować dysfunkcje układu nerwowego.
- ❖ Pomimo tych trudności różnicowanie źródeł zaburzeń ma decydujące znaczenie z punktu widzenia pomocy dziecku. Potraktowanie dziecka krzywdzonego, którego zachowanie zostało poważnie zaburzone z powodu urazów psychicznych, jako dziecka z ADHD prowadzi do dalszej krzywdy:
  - Odpowiedzialność za zaburzenie zostaje przypisana dziecku i najczęściej jedyną formą pomocy są wizyty u psychiatry i farmakoterapia
  - Krzywdzenie dziecka pozostaje ukryte a nawet jeszcze bardziej zamaskowane. Motywacja rodziny do skorzystania z pomocy i rozwiązywania problemów maleje. Maleją też szanse na powstrzymanie krzywdzenia i udzielenie dziecku adekwatnej pomocy.

Jakie informacje mogą wskazywać na urazy psychiczne jako podstawowe źródło zaburzenia? (A.Karasowska, informacje pochodzące z doświadczeń klinicznych)

- ❖ Podstawowym źródłem informacji jest bezpośrednia obserwacja dziecka w różnych sytuacjach społecznych a także wywiad z rodzicami i wychowawcami
- ❖ Na uraz psychiczny jako źródło zaburzenia mogą wskazywać:
  - Informacje w wywiadzie o traumatycznych przeżyciach dziecka oraz krzywdzeniu. dziecka w rodzinie lub innym środowisku (np. szkoła, osoby z sąsiedztwa itp.). Informacje o dysfunkcjach rodziny. Sygnały krzywdzenia, które mogą pochodzić od dziecka, od rodziców lub innych osób (materiały)

Cechy zachowania, które mogą wskazywać, że dziecko doznało urazów psychicznych:

- Powtarzalność zaburzonego zachowania w określonych sytuacjach / ograniczenie występowania tego zachowania do określonych sytuacji) np. wydawanie poleceń przez osobę dorosłą. Mogą to być elementy sytuacji: zachowania osób (kategoryczny ton głosu) lub otoczenia (miejsce, które wiąże się z trudnymi przeżyciami np. dom czy szkoła), które przypominają dziecku urazowe przeżycie. Czasami jest to obecność konkretnych osób bezpośrednio związanych z przeżyciami traumatycznymi dziecka lub skojarzonych z nimi. Jeżeli zaburzone zachowanie dziecka jest ograniczone do określonego typu sytuacji, miejsc czy osób, jest to wyraźny wskaźnik działania czynników środowiskowych (mogą to być urazy psychiczne).
- Obecność negatywnych emocji, powiązanych z zaburzonym zachowaniem np. lęk, złość, poczucie krzywdy. Ekspresja tych emocji jest za każdym razem podobna, zachowanie jest stereotypowe. Dziecko może wyrażać zgeneralizowane negatywne przekonania o sobie lub innych osobach np.. *Jestem głupi, nigdy mi się nic nie udaje, nikt mnie nie lubi itp..*

Cechy zachowania podobne dla urazów psychicznych i ADHD

- Nieadekwatność zachowania do sytuacji oraz jego szkodliwość, negatywny odbiór społeczny, jest raczej cechą wspólną zaburzeń uwarunkowanych urazami psychicznymi i ADHD.
- Dzieci, które przeżyły urazy psychiczne mogą też mieć trudności z koncentracją uwagi, mogą być impulsywne w swoich reakcjach. Ich reakcja może być nieadekwatnie silna w stosunku do sytuacji, jednak zwykle też towarzyszą jej nieadekwatne emocje np. lęk czy agresja w sytuacji gdy otoczenie jest życzliwe).
- Dzieci po urazach psychicznych mogą ujawniać niepokój ruchowy, który czasami może być zgeneralizowany do wielu sytuacji, co może przypominać zachowanie dziecka z ADHD.

Skutki urazu psychicznego czy demoralizacja?

- ❖ Nie leczone stany pourazowe mogą prowadzić do niszczenia relacji społecznych dziecka, utrwalenia destrukcyjnych wzorców zachowań a w konsekwencji do zaburzeń rozwoju moralnego (internalizacja nieprawidłowych norm społecznych). Skutkiem wczesnych i głębokich urazów psychicznych może być też uszkodzenie uczuciowości wyższej, co również może prowadzić do zaburzeń rozwoju społecznego i moralnego.
- ❖ Ważne jednak, aby różnicować toczący się proces pourazowy od zaburzeń socjalizacji, które są uwarunkowane innymi czynnikami np. nieprawidłowymi wzorcami zachowań osób dorosłych w otoczeniu dziecka, demoralizującym wpływem grupy rówieśniczej czy też brakiem konsekwencji w wychowaniu. Dziecko, które doznało urazów psychicznych (lub nadal ich doznaje w wyniku krzywdzenia przez inne osoby) często potrzebuje specjalistycznej pomocy. Dopiero w trakcie leczenia można ocenić jakie skutki w rozwoju moralnym spowodował uraz. W przypadku aktualnego krzywdzenia najpierw konieczne jest zapewnienie dziecku bezpieczeństwa a następnie adekwatnej pomocy. Traktowanie takich dzieci jako zdemoralizowanych jest nieuzasadnione i szkodliwe, ponieważ prowadzi do błędnych decyzji dotyczących oddziaływań na dziecko.

Pytania diagnostyczne

- ❖ Procesy poznawcze
  - Czy dziecko rozumie sytuacje społeczne? Czy jest zdolne przewidywać skutki i następstwa zachowań własnych i cudzych?
  - Czy zna i rozumie normy społeczne?
  - Jak spostrzega motywy działania i intencje innych osób?
  - Czy i w jakim stopniu dziecko jest świadome swoich stanów wewnętrznych, motywów jakimi się kieruje?
  - Czy odnosi swoje zachowanie do norm społecznych?
- ❖ Sfera emocji i woli
  - Czy dziecko ma subiektywne poczucie kontroli nad swoim zachowaniem? lub poczucie braku (utruty) kontroli?
  - Czy dziecko ma subiektywne poczucie wyboru zachowania? Lub poczucie działania pod wpływem wewnętrznego lub zewnętrznego przymusu?
  - Czy dziecko akceptuje normy społeczne?
  - Czy dziecko przejawia poczucie winy, skruchę, empatię wobec osób, które skrzywdziło? Czy jest gotowe naprawić szkodę?
  - Jak reaguje na konfrontację?- obrona, atak, samoobwinanie, samokaranie, skruca
  - Czy destrukcyjnemu zachowaniu dziecka towarzyszy pobudzenie ruchowe, silne emocje? Czy raczej spokój, opanowanie?
  - Czy destrukcyjne zachowanie było spontaniczne czy planowane?
- ❖ Obraz siebie i samoocena
  - Jaką dziecko ma samoocenę- (adekwatna, zawyżona, zaniżona)?
  - Jak dziecko spostrzega, określa siebie w rolach społecznych (np. kolega, uczeń)?
  - Czy występuje rozbieżność pomiędzy obrazem siebie a destrukcyjnym zachowaniem dziecka? Czy dziecko jest świadome tej rozbieżności i jak na nią reaguje?

Okoliczności towarzyszące zachowaniu destrukcyjnemu, które mogą być wskaźnikami toczącego się stanu pourazowego

- ❖ Dziecko nie pamięta całego zdarzenia lub jego szczegółów.
- ❖ Podczas zdarzenia lub bezpośrednio po nim trudno było nawiązać kontakt z dzieckiem, dziecko okazywało dezorientację
- ❖ Dziecko przypisuje innym osobom uczestniczącym w zdarzeniu negatywne, nieprawdziwe motywy. Dziecko ma uogólnione nieprawdziwe negatywne przekonania o osobach z otoczenia np. wrogie
- ❖ Emocje towarzyszące destrukcyjnemu zachowaniu- lęk, złość, zazdrość, przerażenie, zagrożenie, poczucie przymusu, bezsilności, poczucie utraty kontroli, poczucie krzywdy
- ❖ Powtarzanie zachowania przez dziecko pomimo przeżywanych przez nie widocznych negatywnych skutków emocjonalnych (np. poczucia winy)
- ❖ Symptomy konfliktu wewnętrznego:
  - Konflikt motywów (walka wewnętrzna pomiędzy dobrem i złem)
  - Konflikt pomiędzy obrazem siebie a destrukcyjnym zachowaniem
- ❖ Reakcja na konfrontację-
  - obrona np. tłumaczenie się, oskarżanie innych osób o wrogie motywy, które są nieprawdziwe, zaprzeczanie oczywistym faktom, poczucie krzywdy
  - samokaranie: nadmierne poczucie winy, nienawiść do siebie, nieadekwatne oskarżanie siebie, lęk i dezorientacja

Reakcje dziecka na konfrontację zawsze należy rozpatrywać w kontekście zachowania innych osób, atmosfery emocjonalnej i wcześniejszych doświadczeń. Dzieci które często były oskarżane mogły wykształcić silne zachowania obronne w takich sytuacjach. Nie przyznawanie się do winy i brak skruchy jest wtedy warunkowany czynnikami emocjonalnymi a nie nieprawidłowym rozwojem moralnym.

(źródło: A.Karasowska, informacje pochodzące z doświadczenia klinicznego)

Źródła: A.Karasowska, Profilaktyka na co dzień. Jak wychowywać i uczyć dzieci z zaburzeniami zachowania, Wyd. Eduk. PARPA, 2006; A.Karasowska- maszynopis nigdzie nie publikowany